

Vorwort und Danksagungen

Griechisch-deutsche Kooperationen haben in Thessalien eine jahrzehntelange fruchtbare Tradition. Es ist der Verbundenheit eines Kimon Grundmann (1891–1968) mit beiden Ländern zu verdanken, dass er bereits in den 1930er Jahren Thessalien bereiste und neolithische Siedlungshügel erkundete. Seine Erkenntnisse teilte er mit der neuen Generation von Forschern, darunter Vladimir Milojević (1918–1978), Professor in Heidelberg zwischen 1958 und 1978. Ihm und seinem Team stieß Grundmann die Tür zur Erkundung des neolithischen und chalkolithischen Thessalien auf. Doch erst die Zusammenarbeit mit dem renommierten Archäologen Dimitrios Theocharis (1919–1977), der sich für alle prähistorischen und frühgeschichtlichen Epochen interessierte und in allen gleichermaßen bewandert war, führte zu erfolgreichen Forschungsplanungen. Speziell sein Interesse am Übergang von der aneignenden zur produzierenden Wirtschaftsweise, ermöglichte die Durchführung von Projekten, die sich diesem Zeitabschnitt in den späten 1950er Jahren widmeten. Die Erforschung der ältesten, frühneolithischen Schicht eines Siedlungshügels bedeutet immer auch die Untersuchung der darüber liegenden Schichtpakete: Es waren also nicht wenige dieser prähistorischen Magulen, die von den beiden „Vätern“ der Neolithikumsforschung (Theocharis und Milojević) in die Diskussion eingebracht wurden, wodurch Thessalien vermehrt in den internationalen Forschungsfokus geriet.

Die Generation dieser „Väter“ mit der heutigen Archäologengeneration zu verknüpfen war das Verdienst von Prof. Dr. Harald Hauptmann (1936–2018). Obwohl er nach seiner Promotion 1964 keine eigene Forschung in Thessalien durchführte, sind seine Abhandlungen zum Spätneolithikum und Chalkolithikum nach wie vor relevant. Ihm verdanken wir zudem eine unvergessene Reise durch Thessalien im Mai 2017, sowie auch eine gut besuchte Vortragsveranstaltung im Diachronen Museum in Larissa, an der auch der frühere Ephoros Thessaliens, Prof. Dr. Kostas Gallis, sowie führende Archäologinnen und Archäologen aus ganz Griechenland teilnahmen. Auch wenn unser Projekt bereits 2016 startete, so rückte dieses Ereignis, das mit der Unterstützung des

Πρόλογος και ευχαριστίες

Η Ελληνο–Γερμανική συνεργασία στη Θεσσαλία έχει μια γόνιμη παράδοση εδώ και δεκαετίες. Ο Kimon Grundmann (1891–1968) χάρις στη σχέση του με τις δύο χώρες, ταξίδεψε στη Θεσσαλία και εξέτασε Νεολιθικούς οικισμούς στη δεκαετία του 1930. Τα ευρήματά του μοιράστηκε με μια νέα γενιά ερευνητών ανάμεσα στους οποίους και ο Vladimir Milojević (1918–1978), καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης από το 1958 έως το 1978, στον οποίο άνοιξε την πόρτα για την εξερεύνηση της Θεσσαλίας της Νεολιθικής και Χαλκολιθικής περιόδου. Ωστόσο, μόνον η συνεργασία με τον διακεκριμένο αρχαιολόγο Δημήτριο Θεοχάρη (1919–1977), γνώστη εξίσου της προϊστορικής και της πρωτοϊστορικής περιόδου, οδήγησε σε επιτυχημένα ερευνητικά προγράμματα. Ειδικότερα, το ενδιαφέρον του για τη μετάβαση από το κυνηγετικό και τροφοσυλλεκτικό στάδιο στην αγροτική οικονομία, τον οδήγησε σε έρευνες για την περίοδο αυτή στο τέλος της δεκαετίας του 1950. Η διερεύνηση, ωστόσο, του πρωϊμότερου Νεολιθικού στρώματος ενός νεολιθικού οικισμού, σημαίνει τη διερεύνηση πρώτα των στρωμάτων που βρίσκονται πάνω από αυτό. Επομένως, πολλές νέες προϊστορικές μαγούλες τέθηκαν προς συζήτηση από τους δύο «πατέρες» της Θεσσαλικής Νεολιθικής έρευνας (Θεοχάρης και Milojević), με αποτέλεσμα η περιοχή αυτή να γίνεται όλο και περισσότερο το επίκεντρο της διεθνούς έρευνας.

Συνδυαζόμενο κρίκο της γενιάς αυτών των «πατέρων» και της σημερινής γενιάς των αρχαιολόγων, αποτέλεσε το επίτευγμα του καθ. Δρ. Harald Hauptmann (1936–2018). Μολονότι ο ίδιος δεν πραγματοποίησε κάποια δική του έρευνα στη Θεσσαλία μετά την ολοκλήρωση της Διδακτορικής Διατριβής του το 1964, οι μελέτες του για τη Νεολιθική και Χαλκολιθική περίοδο, είναι επίκαιρες μέχρι σήμερα. Του οφείλουμε, επίσης, μια αξέχαστη εκδρομή στη Θεσσαλία τον Μάιο του 2017 και μια πολυπληθή διάλεξή του στο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας με τη συμμετοχή του πρώην Προϊσταμένου της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας καθ. Δρ. Κωνσταντίνου Γαλλή καθώς και κορυφαίων αρχαιολόγων της Ελλάδας. Αν και το επιστημονικό πρόγραμμά μας άρχισε το 2016, η εκδήλωση αυτή που συνδιοργανώθηκε με την υποστήριξη των Φίλων του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας, έφερε για άλλη

Freundeskreises des Diachronen Museums durchgeführt werden konnte, die griechisch-deutschen Kooperationsarbeiten erneut in den Blickpunkt.

Das Forschungsprojekt „*Das prähistorische Thessalien: mobile und sesshafte Gemeinschaften südlich des Olymp*“ umfasste die Untersuchung archäologischer Funde und die Bearbeitung topographischer Daten aus älteren und neueren Oberflächenbegehungen des Antikendienstes in Larissa. Ergänzende Begehungen sowie geophysikalische Prospektionen wurden unter der Aufsicht der Antikenbehörde in Zusammenarbeit mit der Freien Universität Berlin sowie der Aristoteles-Universität in Thessaloniki in einem klar umrissenen Gebiet südlich vom Olymp und westlich vom Ossa durchgeführt. Unser besonderer Dank gilt daher der Leiterin des Antikendienstes und des Diachronen Museums von Larissa, Dr. Stavroula Strolia, für ihre kontinuierliche Unterstützung bei der Durchführung der Untersuchung. Wir danken auch den Konservatoren, den Wächtern und dem technischen Personal des Antikendienstes, einschließlich Giorgos Dallas, der einige Funde für uns fotografiert hat.

Ohne die Förderung durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, Projektnummer 315184342, RE1699/2) hätte es dieses Projekt nicht geben können. Wir danken dem Programmdirektor Dr. Christoph Kümmel für inhaltliche und Sabine Thomas für formale Hinweise; den Betreuern des Fuhrparks, Hendrik Jopp und Franz-Rudolf Kniel, sei für ihre Hilfe in praktischen Fragen ebenfalls gedankt.

Nur durch das Engagement und die Mitwirkung von zahlreichen Fachkräften aus unterschiedlichen Forschungseinrichtungen ist ein derartiges Kooperationsprojekt durchführbar. Das Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin, erwies sich als optimales Arbeitsumfeld. Der damalige Institutsdirektor, Prof. Dr. Dr. h.c. Wolfram Schier, unterstützte das Vorhaben von Anfang an. Prof. Dr. Elke Kaiser zeigte stets großes Interesse daran und besuchte Sykourio im Rahmen einer Exkursion mit Studentinnen und Studenten der FU-Berlin im Herbst 2018. Dr. Maaike Groot war bereit, die Bestimmungen des Faunamaterials zu übernehmen, und Dr. Enrico Lehnhardt untersuchte im Herbst 2019 Quarzartefakte.

Sehr konstruktiv war die Zusammenarbeit mit der Aristoteles-Universität in Thessaloniki: Prof.

μα φορά στο επίκεντρο το έργο της Ελληνο-Γερμανικής συνεργασίας.

Το ερευνητικό πρόγραμμα «*Προϊστορική Θεσσαλία: μετακινούμενες και μόνιμα εγκαταστημένες κοινότητες νότια του Ολύμπου*», συμπεριέλαβε τη μελέτη επιφανειακών αρχαιολογικών ευρημάτων και την επεξεργασία τοπογραφικών δεδομένων από παλαιότερες και νεότερες επιφανειακές έρευνες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας. Επίσης, διενεργήθηκαν συμπληρωματικές επιφανειακές και γεωφυσικές έρευνες υπό την εποπτεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σε μια σαφώς οριοθετημένη περιοχή νότια του Ολύμπου και δυτικά της Όσσας. Ως εκ τούτου, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαιτέρως την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας και του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας, Δρ. Σταυρούλα Σδρόλια για τη συνεχή υποστήριξή της στην πραγματοποίηση της έρευνας. Επίσης, τους συντηρητές, το φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας καθώς και τον κ. Γεώργιο Δάλλα που φωτογράφησε τα ευρήματα.

Η έρευνα αυτή δε θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς τη χρηματοδότηση του Γερμανικού Ιδρύματος Ερευνών (Deutsche Forschungsgemeinschaft, αριθμός προγράμματος: 315184342, RE1699/2). Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Διευθυντή Δρ. Christoph Kümmel και τη Sabine Thomas καθώς και τους Hendrik Jopp και Franz-Rudolf Kniel, υπεύθυνους για τα οχήματα του Ιδρύματος, για τη βοήθειά τους σε πρακτικά ζητήματα.

Χωρίς τη συμμετοχή και την αφοσίωση πολλών ειδικών επιστημόνων από διαφορετικά ερευνητικά ιδρύματα, δε θα ήταν δυνατή η πραγματοποίηση αυτής της έρευνας. Το Ινστιτούτο Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου, προσέφερε ένα ιδανικό περιβάλλον εργασίας. Ο πρώην Διευθυντής του Ινστιτούτου καθ. Δρ. Δρ. Wolfram Schier, υποστήριξε εξ αρχής το πρόγραμμα. Η καθ. Δρ. Elke Kaiser έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και επισκέφθηκε την περιοχή με φοιτητές του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου, το φθινόπωρο του 2018. Ο Δρ. Maaike Groot προθυμοποιήθηκε να αναλάβει την ταύτιση των οστών ζώων και ο Δρ. Enrico Lehnhardt μελέτησε τα τέχνηρα από χαλαζία, το φθινόπωρο του 2019.

Dr. Grigorios Tsokas, Leiter des Labors für angewandte Geophysik, und Prof. Dr. Vasilios Melfos, Leiter der Abteilung für Mineralogie, Petrologie und Sedimentologie, waren maßgeblich an der erfolgreichen Durchführung des Projekts beteiligt. Sehr viel Unterstützung erfuhren wir vonseiten des Geologen Dr. Sotiris Valkaniotis und des Hydrogeologen Dr. Antonis Manakos. Zudem war die Kooperation mit dem Athener Labor „Demokritos“ (mit Dr. Yannis Maniatis und Dr. Giorgos Polymeris) und dem Mannheimer Labor des Curt-Engelhorn-Zentrums für Archäometrie (Dr. Ronny Friedrich) sehr effizient.

Aber erst durch die Hilfsbereitschaft der zuständigen lokalen Behörden, der Eigentümer der von uns untersuchten Felder und generell der Einwohner der Region wurde dieses Projekt von Erfolg gekrönt. In Sykourio konnten wir einen großen und hellen Raum im Gebäude des ehemaligen Friedensgerichts (Eirinodikeion) als Arbeitsraum nutzen: Dafür danken wir den Behörden der Gemeinde Tempi sehr, insbesondere dem Bürgermeister Giorgos Manolis und seinem Vorgänger Konstantinos Kollatos sowie Vasso Miziou, die uns den Zugang zum Gebäude und die Nutzung seiner Einrichtungen erleichtert hat. Besonderes Interesse zeigte der Vizebürgermeister der Region Tempon, Kostas Dafoulis, der uns nach allen Kräften unterstützte und uns auch zu bronzezeitlichen und byzantinischen Fundstellen und den Ruinen von Kastro Pournari und Kastro Marmarini führte. Zu den beiden Siedlungen aus archaischer und klassischer Zeit an den Berghängen des Ossa bei Elateia begleitete uns der ortskundige Harris Alexandris aus Elateia. Es waren aber nicht nur Einzelpersonen an unserer Tätigkeit interessiert, sondern ganz allgemein war das Interesse der Bevölkerung sehr hoch, und wir erhielten bereitwillig Auskunft und durften auch wiederholte Male über Felder in Privatbesitz laufen. Das besondere Interesse der Ortsverwaltung und der Einwohner an unseren Ergebnissen zeigte sich auch an den hohen Besucherzahlen, die unser Vortragsabend vom Herbst 2018 in der Stadtbibliothek in Sykourio anzog und auch eine Einladung des Geschichtslehrers, Dr. Theodoros Palioungkas, mit sich brachte, auch vor Gymnasialschülern über die Bedeutung der Region in der archäologischen Forschung zu sprechen.

Große Unterstützung erhielten wir von Michalis Gerogiannis, der uns nicht nur bei der Suche nach einer geeigneten Unterkunft half, sondern

Η συνεργασία με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ήταν πολύ εποικοδομητική: Ο καθ. Δρ. Γρηγόριος Τσόκας, Διευθυντής του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Γεωφυσικής και ο καθ. Δρ. Βασίλειος Μέλφος, Διευθυντής του Τομέα Ορυκτολογίας-Πετρολογίας-Κοιτασματολογίας, είχαν καθοριστικό ρόλο στην επιτυχή ολοκλήρωση της έρευνας. Σημαντική ήταν η συμβολή του γεωλόγου Δρ. Σωτηρίου Βαλκανιώτη και του υδρογεωλόγου Δρ. Αντώνη Μανάκου. Επίσης, πολύ αποτελεσματική υπήρξε η συνεργασία μας για τις ραδιοχρονολογήσεις, με τα Εργαστήρια Αρχαιομετρίας «Δημόκριτος» στην Αθήνα (Δρ. Ιωάννης Μανιάτης και Δρ. Γεώργιος Πολυμέρης) και “Curt-Engelhorn Center for Archaeometrie” στο Μάνχαϊμ (Δρ. Ronny Friedrich).

Ωστόσο, η έρευνα στέφθηκε με επιτυχία μόνον χάρις στην αμέριστη βοήθεια των τοπικών αρχών, των ιδιοκτητών των χωραφιών όπου πραγματοποιήσαμε τις έρευνες και όλων των κατοίκων της περιοχής. Στο Συκούριο είχαμε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουμε ως χώρο εργασίας το ευρύχωρο και ευήλιο κτήριο του πρώην Ειρηνοδικείου: είμαστε ευγνώμονες στις Δημοτικές Αρχές του Δήμου Τεμπών και ιδιαιτέρως στον Δήμαρχο κ. Γεώργιο Μανώλη και πρώην Δήμαρχο κ. Κωνσταντίνο Κολλάτο, όπως και στην κ. Βασιλική Μίζιου που διευκόλυνε την παραμονή μας στο κτίριο. Ο πρώην αντιδήμαρχος κ. Κωνσταντίνος Νταφούλης επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον συνοδεύοντάς μας σε θέσεις της Εποχής του Χαλκού και της Βυζαντινής εποχής καθώς και στα κάστρα του Πουρναρίου και της Μαρμαρίνης. Ο κ. Χάρης Αλεξανδρής από την Ελάτεια μας συνόδευσε στις δύο αρχαίες πόλεις στην περιοχή της Ελάτειας. Για την έρευνά μας δεν ενδιαφέρθηκαν μόνον μεμονωμένα άτομα, αλλά υπήρξε, γενικότερα, πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Με προθυμία οι κάτοικοι μας παρείχαν πληροφορίες και μας επέτρεπαν επανειλημμένως τη διενέργεια επιφανειακής έρευνας στα χωράφια τους. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της τοπικής αυτοδιοίκησης και των κατοίκων έγινε φανερό από τη μεγάλη προσέλευσή τους στη δι-άλεξη που πραγματοποιήσαμε το φθινόπωρο του 2018 στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Συκουρίου καθώς και από την πρόσκληση που λάβαμε από τον καθηγητή του Γυμνασίου Συκουρίου Δρ. Θεόδωρο Παλιούγκα να μιλήσουμε στους μαθητές για τη σημασία της αρχαιολογικής έρευνάς μας στην περιοχή.

in seiner Taverna „Ο Μιχάλης“ lernten wir auch Landbesitzer kennen, die unsere Arbeit unterstützten, und erfuhren viel über die Vergangenheit der Region und die sich rasant verändernde Umwelt. Als Hobbyjäger hatte er nicht nur ein Auge auf die Beute in den Hügeln, sondern auch auf Schalensteine, brachte uns Fotos davon mit oder führte uns zu den entsprechenden Stellen. Ihm und Stella Samara danken wir an dieser Stelle sehr herzlich – sie haben sich nicht nur rührend um unsere Versorgung gekümmert, sondern sind dem gesamten Team stets freundschaftlich sehr verbunden gewesen. Nikos und Eleni Sideris danken wir für die gewährte Gastfreundschaft in ihrem Haus.

Allen Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern, die tatkräftig, sowohl an den Surveyarbeiten als auch bei der Dokumentation der Funde mitgewirkt haben, danken wir sehr, besonders aber jenen, die sich wiederholt und mit großem persönlichen Einsatz daran beteiligten. In der Pilotkampagne vom Herbst 2016 begleiteten mich als Vermesserin Ute Koprivc M.A. und als Zeichnerin Dr. Ellen Kühnelt, und sie blieben dem Projekt auch in darauffolgenden Kampagnen verbunden. Im Frühjahr 2017 waren sie beide und die Studentinnen und Studenten Stephanie Pastwa, Tobias Saul und Annette Schuster zugegen. Die Teams vom Herbst 2017 und der vier Kampagnen von 2018 und 2019 bildeten mit Angeliki Chalkia, M.A., Amelie Mohrs, M.Sc. und Ass.-Prof. Dr. Petranka Nedelcheva den eingeschweißten Kern der Gruppe, zuweilen unterstützt von Christos Batzelas, M.A., der auch Funde für uns zeichnete (2018), Aksinya Kudryashova (2017), Katerina Psimogiannou, M.A. (2018) und Agnieszka Zanner (2019). Während der Pandemie konnten wir die Bearbeitung der Funde aus Nessonis und Makrychori 3 mit Lea Hüntemann in zwei Kurzkampagnen von jeweils zwei Wochen abschließen. Ein spezieller Dank geht an dieser Stelle an Angeliki Chalkia, die zusätzlich die Digitalisierung der Bleistiftzeichnungen übernahm, und an Amelie Mohrs, die mit viel Einsatz das Geographische Informationssystem betreute und immer die beste Lösung in QGIS fand.

Sehr gefreut haben wir uns auch über die Besucherinnen und Besucher, die Interesse am Projekt bekundeten: Prof. Dr. Eva Alram-Stern, Christos Batzelas, M.A., Dir. Leonidas Chatziangelakis, Prof. Dr. Harald Hauptmann, Prof. Dr. Ourania

Μεγάλη ήταν η υποστήριξη του κ. Μιχάλη Γερογιάννη που όχι μόνον μας βοήθησε στην κατάλληλη διαμονή μας αλλά στην ταβέρνα του « Ο Μιχάλης» συναντήσαμε ιδιοκτήτες χωραφιών που επιθυμούσαν να βοηθήσουν στην έρευνα και μάθαμε για το παρελθόν της περιοχής και το γρήγορα μεταβαλλόμενο περιβάλλον της. Ερασιτέχνης κυνηγός, δεν είχε τα μάτια του ανοιχτά μόνον στο κυνήγι αλλά και στις πέτρες με λαξεμένες κοιλότητες (cupmarked stones) δίνοντάς μας φωτογραφίες ή οδηγώντας μας στις σχετικές θέσεις. Με την ευκαιρία αυτή θα θέλαμε να τον ευχαριστήσουμε θερμά καθώς και την κ. Στέλλα Σαμαρά που περιέβαλαν με μεγάλη φροντίδα όλη την ομάδα. Θα θέλαμε, επίσης, να ευχαριστήσουμε τον κ. Νίκο και την κ. Ελένη Σιδέρη για τη φιλοξενία στο σπίτι τους.

Επίσης, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες σε όλα τα μέλη της ομάδας που συνέεισέφεραν ενεργά στην εργασία πεδίου και στην τεκμηρίωση των ευρημάτων, ιδιαίτερα αυτούς που συμμετείχαν με μεγάλη προσωπική αφοσίωση. Κατά τη δοκιμαστική περίοδο το φθινόπωρο του 2016, την Ute Koprivc M.A., τοπογράφο και τη Δρ. Ellen Kühnelt, σχεδιάστρια, οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα και τις επόμενες περιόδους. Την άνοιξη του 2017 συμμετείχαν και οι δύο καθώς και οι φοιτητές Stephanie Pastwa, Tobias Saul και Annette Schuster. Τα μέλη της ομάδας από το φθινόπωρο του 2017 και για τέσσερις περιόδους από το 2018 έως το 2019, Αγγελική Χαλκιά, M.A., Amelie Mohrs, M.Sc. και την καθ. Δρ. Petranka Nedelcheva που αποτέλεσαν τον σφιχτό πυρήνα της ομάδας, υποστηριζόμενες κατά διαστήματα από τον Χρήστο Μπατζέλα, M.A που σχεδίασε, επίσης, ευρήματα (2018), την Aksinya Kudryashova (2017), την Κατερίνα Ψιμόγιαννου, M.A. (2018) και την Agnieszka Zanner (2019). Στη διάρκεια της πανδημίας μπορέσαμε να ολοκληρώσουμε με την Lea Hüntemann την επεξεργασία των ευρημάτων από τη Νεσσωνίδα και το Μακρυχώρι 3, σε δύο σύντομες περιόδους των δύο εβδομάδων. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζουμε στην Αγγελική Χαλκιά που έκανε τη ψηφιοποίηση των σχεδίων και στην Amelie Mohrs που ήταν υπεύθυνη για το Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών και εύρισκε πάντα τη σωστή και καλύτερη λύση στο QGIS.

Επίσης, ευχαριστούμε τους συναδέλφους που έδειξαν ενδιαφέρον για την έρευνά μας: καθ. Δρ. Eva Alram-Stern, καθ. Δρ. Harald Hauptmann, καθ. Δρ. Ουρανία Κουκά, Πρ/νο Λεωνίδα Χατζηαγγελάκη,

Kouka, Dir. Dr. Nina Kyparissi-Apostolika, Prof. Dr. Antikleia Moundrea-Agrafioti, Dr. Kalliope Sarri und Dir. Dr. Georgia Stratouli. Agathes persönlicher, tief empfundener Dank gebührt ihrem Lebensgefährten, dem Diplom-Geographen Frank Lünsmann, MSc.: Er unterstützte das Projekt nicht nur durch intensive Fotoarbeiten am Ende jeder Kampagne, sondern nahm auch an den Rückfahrten mit dem Leihfahrzeug der DFG teil und trug so zum guten Ausgang aller sieben Kampagnen bei. Für die Möglichkeit, die Ergebnisse der Forschungsarbeiten in der Reihe PAS zu publizieren, dafür danken wir den Herausgeberinnen und Herausgebern sehr. Das Layout übernahm in sehr bewährter Manier Dr. Ulrike Lorenz-Link, die Keramiktafeln überführte Lea Hüntemann, M.A. aus Photoshop in InDesign. Beim Korrekturlesen halfen Dr. Ellen Kühnelt und Marcus Wandelt, bei den englischen Texten Dr. Emily Schalk und Lea Hüntemann.

Für die Erlaubnis, Fotos in Kapitel 1 abzubilden, danken wir Prof. Dr. Joseph Maran (Abb. 1.1.3, 1.3.1 und 1.3.2), Vania Tloupa (Abb. 1.1.1 und 1.3.5) und Dir. Dr. Elizabeth Bayard French (Abb. 1.1.2). Sofern nicht anders angegeben, liegt das Urheberrecht für alle anderen Abbildungen, Diagramme und Tabellen beim „Projekt Thessalien“ und den beiden Herausgebern des Bandes.

Wir sind uns darin einig, dass die vertrauensvolle Zusammenarbeit und die Wertschätzung unter allen Teammitgliedern entscheidend für die erfolgreiche Durchführung unseres Forschungsvorhabens waren.

Berlin und Larissa, Januar 2025

Πρ/νη Δρ. Νίνα Κυπαρίσση–Αποστολικά, καθ. Δρ. Αντίκλεια Μουνδρέα–Αγραφιώτη, Δρ. Καλλιόπη Σαρρή και Πρ/νη Δρ. Γεωργία Στρατούλη. Οι προσωπικές θερμές ευχαριστίες της Agathe στον σύντροφό της, γεωγράφο Frank Lünsmann, MSc., που όχι μόνον υποστήριξε την έρευνα με την ανάληψη της απαιτητικής φωτογράφισης στο τέλος της κάθε περιόδου αλλά ανέλαβε και τα κοπώδη ταξίδια της επιστροφής με αυτοκίνητο, συνεισφέροντας έτσι στην ευνοϊκή έκβαση της έρευνας. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους εκδότες για τη δυνατότητα να δημοσιεύσουμε τα αποτελέσματά της έρευνάς μας στη σειρά PAS. Τη Δρ. Ulrike Lorenz-Link που επιμελήθηκε τη σελιδοποίηση του βιβλίου με τον δοκιμασμένο τρόπο της. Τη Lea Hüntemann, M.A που μετέτρεψε τους πίνακες κεραμικής από το πρόγραμμα Photoshop στο InDesign. Τη Δρ. Ellen Kühnelt και τον Marcus Wandelt που βοήθησαν στη διόρθωση και τη Δρ. Emily Schalk και Lea Hüntemann στα αγγλικά κείμενα.

Για την άδεια αναδημοσίευσης των φωτογραφιών του Κεφαλαίου 1, ευχαριστούμε τον καθ. Δρ. Joseph Maran (Εικ. 1.1.3, 1.3.1 και 1.3.2), τη Βάνια Τλούπα (Εικ. 1.1.1 και 1.3.5) και τη Διευθύντρια Δρ. Elizabeth Bayard French (Εικ. 1.1.2). Εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά, τα πνευματικά δικαιώματα για όλες τις άλλες εικόνες, διαγράμματα και πίνακες ανήκουν στο «Πρόγραμμα Θεσσαλία» και στους δύο εκδότες του τόμου.

Συμφωνούμε και οι δύο ότι το κλίμα εμπιστοσύνης στη συνεργασία μας και η εκτίμηση μεταξύ όλων των μελών της ομάδας, είχαν καθοριστικό ρόλο για την επιτυχή ολοκλήρωση του ερευνητικού προγράμματός μας.

Βερολίνο και Λάρισα, Ιανουάριος 2025